

RESTAURAREA UNEI CĂRȚI DE CULT

*Dr. Claudia LUPU**

Liturghierul este o carte de cult, cuprinde rânduieile celor trei Sfinte Liturghii și ale Vecerniei și Utreniei. Acesta fiind foarte solicitat de-a lungul anilor, s-au publicat un număr mare de ediții. Liturghierul lui Macarie, a fost prima carte tipărită pentru cerințele cultului din Țările Române, tipărit în 1508 la Mănăstirea Dealu din inițiativa voievodului Radu cel Mare.

Liturghierul lui Coresi de la 1570, a fost primul Liturghier care se tipărește în limba română, prima carte de strictă necesitate pentru slujbă.

▪ *Descrierea cărții*

Acest Liturghier supus studiului este tipărit la începutul anilor 1800 la Sibiu, pe 157 de file în limba română cu caractere chirilice, cu cerneală neagră și roșie pe o singură coloană pe hârtie modernă. Prezintă învelitoare din piele și scoarțe din lemn. Cartea cucerește prin elementele grafice: frontispicii, vignete, ilustrații, filigran cu diverse inițiale.

Fig. 1. Frontispiciu

Fig. 2. Fig. 3 Ilustrații

*Șef laborator Restaurare-Conservare, Muzeul Național al Marinei Române, Constanța.

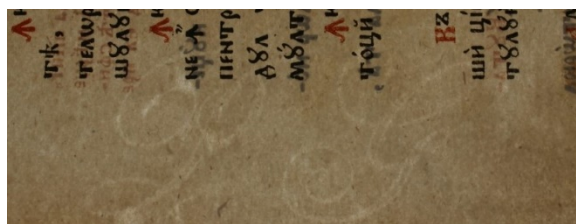

Fig. 4 Filigran

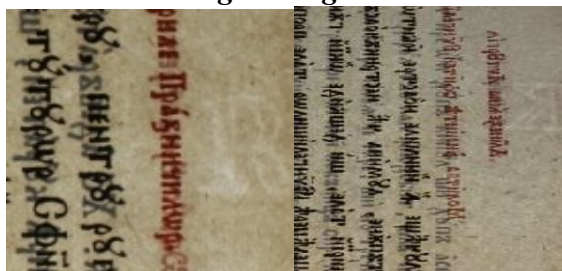

Fig. 5. Filigran având diverse inițiale

Învelitoarea anterioară impresionează prin decorul auriu ce se regăsește în medalionul central ce reprezintă pe Fecioara Maria, în cadranul floral marginal și în decorul floral din colțuri, iar cea posterioară prin decorul argintiu. Acest decor argintiu se regăsește în crucea dispusă central și în cadranul floral marginal și cel din colțuri. Cotorul cărții este împărțit în cinci registre decorate cu motive florale aurii iar forzațul fix și mobil este de nuanță verde.

Fig. 6. Cotorul exterior

Cartea prevăzută cu două curelușe din piele cu închizători metalice, a fost cusută pe trei nervuri îngropate cu două lănișoare marginale. Simbol al cunoașterii, al științei, al înțelepciunii, puncte de legătură între generații dar și între popoare, depozit al experiențelor umane¹, cartea devine o necesitate, concretizându-se prin tipărirea cu caractere latine, ebraice, arabe și chirilice, ce impresionează atât cantitativ cât și calitativ.

¹ Maria Ciobanu, Dorina Negriu, *Dicționar de motive și simboluri literare*, ASEM, Chișinău, 2005, p. 24.

Fig. 7. Coperta detașată de blocul cărții

▪ *Starea de conservare*

Condițiile improprii de păstrare ale cărții de-a lungul multor ani și manipularea defectuoasă, au condus cumulativ la numeroase deteriorări de natură biologică, fizică, mecanică și chimică. Coperta s-a detașat de blocul cărții datorită nervurilor și forțăturilor rupte. Adezivul de lipire al învelitorii și-a pierdut proprietățile, aceasta desprinzându-se astfel de pe ambele scoarțe și deformându-se.

Învelitoarea prezenta uzură funcțională, lipsuri materiale, sfâșieri, rupturi, pierderi ale grenului, fisuri. Scoarțele, cea anterioară prezenta două fisuri longitudinale sus, și două jos acoperite de forțat, iar cea posterioară era fracționată longitudinal.

Fig. 8. Degradări ale copertei

Fig. 9. Degradări fizico-chimice și mecanice ale blocului cărții

Tranșa cărții era deformată, fasciculele datorită aței de coasere rupte, erau desprinse din legătură și prezentau o accentuată îngălbenire cauzată de procesul de îmbătrânire naturală a hârtiei, produsă prin procese fotochimice de oxidare a lanțurilor celulozice, dar și o fragilizare datorată reacției de hidroliză favorizată de prezența H_2SO_4 , degradare ce a dus la un pH acid al hârtiei.

Filele blocului de carte aveau numeroase halouri de umezeală, semne ale unor contacte repetate cu apa, depuneri accentuate de murdărie în zona de mânuire a filelor, fisuri, lipsuri de suport marginale dar și plieri.

Fig. 10. Degradări ale blocului cărții avers

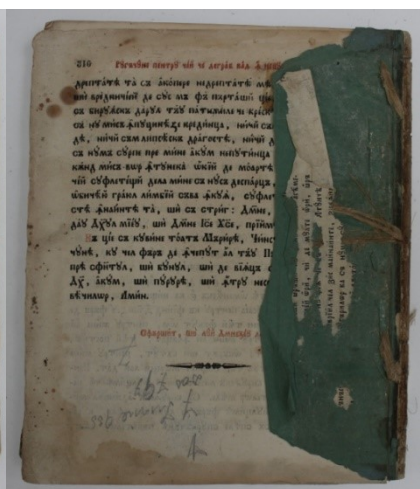

Fig. 11. Degradări la reversul cărții

Fig. 12. Detalii ale cotorul interior

Fig. 13. Detalii ale tranșei

Cotorul interior al cărții prezenta urmele unor nervuri mai vechi. Adezivul de pe cotorul interior și-a diminuat proprietățile ducând astfel la desprinderea acestuia, pierderea pânzei și capitalband-ului. Pentru a emolia și hidrata învelitoarea, aceasta a fost îndepărtată de pe scoarțe, urmând ca și acestea să fie consolidate și restaurate.

Fig. 14, Fig. 15. Desprinderea învelitorii de pe scoarțe

Fig. 16. Compuși de coroziune la închizătoare

Fig. 17. Rigidizare, deformare, pierderea decorului

Fig. 18. Decolorarea pielii, pierderi material auriu și argintiu

Fig. 19, Fig. 20 Degradări ale scoarțelor și hârtiei

Blocul cărții a prezentat pete de diverse naturi, pete de ceară, depuneri de praf și murdărie, un strat gros de murdărie în zona colțurilor inferioare la aproape toate filele, restaurare empirică cu benzi de hârtie de diverse naturi.

Fig.21, Fig.22.Pete de diverse naturi, pete de ceară, restaurare empirică în zona cotorului

Filele cărții aveau însemnări cu cerneală violet și cu creionul care în urma testelor efectuate s-au dovedit a fi insolubile. Datorită fragilității ei, a proceselor de degradare și a compoziției, hârtia este în general greu de restaurat. Procesele de degradare produc treptat efecte care modifică proprietățile materialelor constitutive ale pieselor.²Schimbările structurale datorită îmbătrânirii duc la o scădere a stabilității și rezistenței materialului, cât și la modificarea culorii hârtiei.

²Aurora Florentina Ilie, *Respectarea principiilor de restaurare prin aplicarea minime intervenții*, Buletinul Muzeului Militar Național Regele Ferdinand, Serie nouă 16-17, 2019, Editura Cetatea de Scaun Târgoviște, 2020, p. 299.

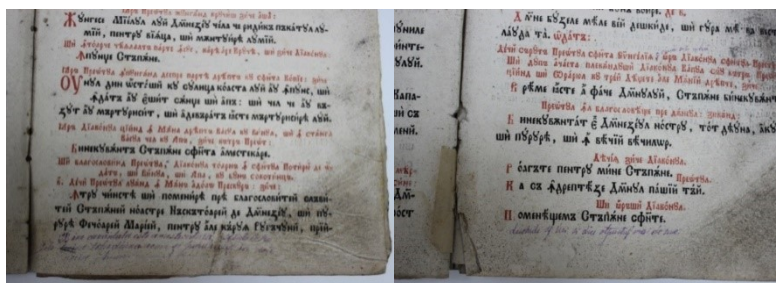

Fig.23, Fig.24. Însemnări cu cerneală violetă

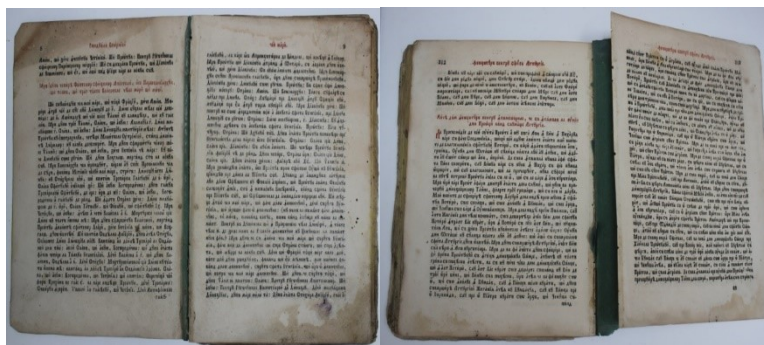

Fig.25, Fig. 26. Desprinderi ale fasciculelor, îmbrunarea hârtiei

■ Tratamentul de restaurare- conservare aplicat cărții

După dezinfectia și dezinsecția cărții, s-a făcut desprăfuirea și îndepărtarea depunerilor aderente de murdărie, a benzilor de hârtie acolo unde papul și-a pierdut proprietățile, a petelor de ceară, dar și îndepărtarea sau estomparea petelor de grăsime.

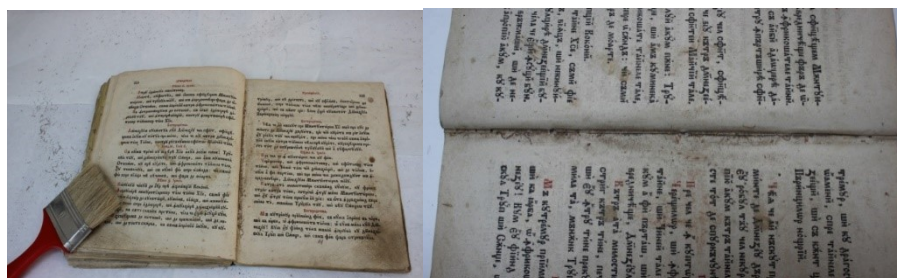

Fig.27, Fig. 28. În timpul procesului de curățare uscată

Curățarea cu apă prin imersie este una din cele mai benefice operații de curățare pentru suportul papetar. Dacă în urma testelor de solubilitate care trebuie să se facă în mod responsabil, se stabilește că imersarea nu are

nici un efect negativ asupra cernelurilor, spălarea apoasă poate îmbunătăți considerabil aspectul hârtiei, mai mult decât orice alt tratament neapos.

Procesul de spălare duce la o îmbunătățire pe termen lung a stabilității hârtiei prin îndepărtarea produșilor de degradare solubili. În cazul acestei cărți s-au efectuat mai multe băi de spălare a hârtiei, au fost astfel îndepărtate și benzile de hârtie rămase lipite empiric, s-a îndepărtat papul și s-a observat eliminarea produșilor de degradare acidă prin colorarea apei.

Au fost îndepărtate părțile biodeteriorate, subțiate și defibrate marginile porțiunilor cu text (fără a afecta scrierea), și completate lacunele cu hârtie japoneză și vâl la grosimea hârtiei volumului. Lizibilitatea intervenției s-a făcut într-un mod discret, evitându-se stridențele cromatice prin alegerea hârtie și vâlului în nuanța piesei.³

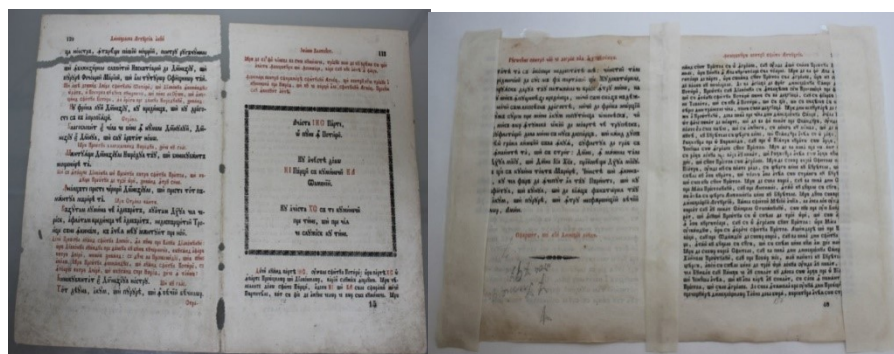

Fig.29, Fig. 30. În timpul procesului de restaurare

După o presare intermediară a filelor de carte, s-a realizat degajarea surplusului de hârtie japoneză și vâl, urmând aplicarea unui strat subțire de C.M.C pentru consolidare uniformizându-se suprafața. A urmat refacerea dimensională, presarea finală și s-a realizat forzațul fix și mobil.

După recompunerea caietelor și reformarea blocului de carte, s-a trecut la refacerea legăturii: fixarea nervurilor pe gherghef și coaserea cărții pe trei nervuri îngropate și două lăntișoare marginale, înclieierea cotorului interior cu pap de făină din grâu, căptușirea cotorului interior cu pânză de bumbac, coaserea și aplicarea capitalband-urilor.

³Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediția a 2 –a, Editura Centrul Pentru Formarea Educație Permanentă și Management în Domeniul Culturii, București, 2003, p. 375.

Fig. 31. Pregătirea cotorului pentru coasere

Fig. 32. Detalii cotor

Fig. 33. Blocul de carte după coasere

Fig. 34. Refacerea legăturii

După ce scoarțele acestei cărți au fost consolidate, restaurate și pielea a fost curățată și emoliată cu soluție hidroalcoolică (apă distilată, alcool isopropilic 50%), au urmat celelalte etape ale restaurării legăturii. Deteriorarea învelitorilor din piele începe la suprafață (nivel microscopic) având caracter progresiv, avansând spre straturile interioare (nivel molecular) ale suportului colagenic, afectându-i în timp stabilitatea.⁴

Scoarțele volumului au fost fixate la corpul cărții prin lipirea capetelor nervurilor pe interiorul acestora. A fost aplicată o învelitoare nouă, după ce în prealabil a fost pregătită conform cu cerințele cărții, apoi lipită cu pap cea originală precum și cotorul din piele. S-a realizat o curelușe și o închizătoare metalică și au fost atașate cărții, iar forțașul fix a fost lipit pe scoarțe. A urmat integrarea cromatică a învelitorii și a fost emoliată pielea cu cremă pe bază de lanolină – CIRE 213, finalizându-se astfel procesul de restaurare.

⁴Maria Giurgica, *Estimarea legăturilor de hidrogen din suporturi colagenice prin spectroscopie NIR*, Restitutio, Buletin de conservare – restaurare, Nr.8, Editura Master Print, București, 2014, p. 30.

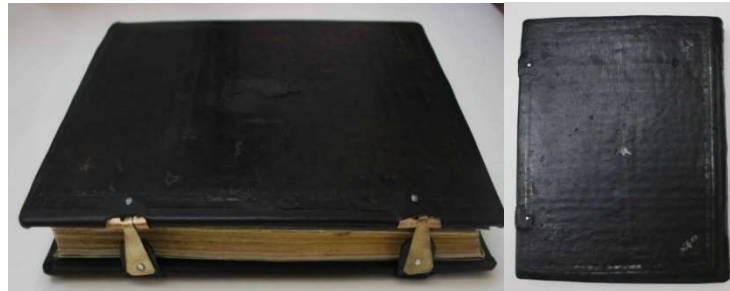

Fig.35, Fig.36, Fig.37. Detalii avers, revers după restaurare

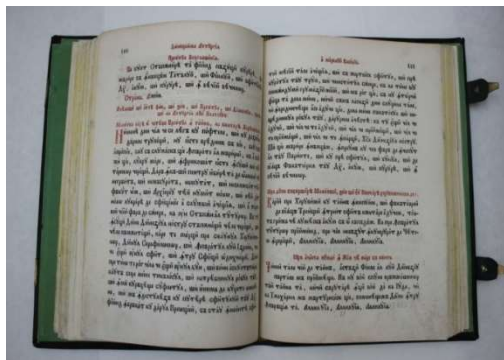
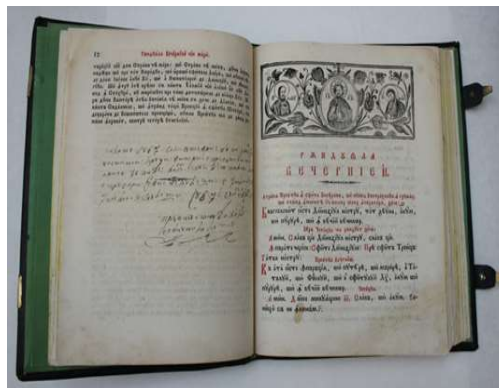

Fig. 38, Fig.39. Detalii carte după restaurare

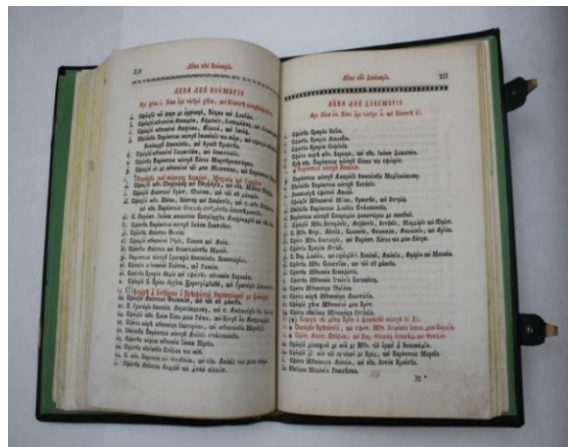

Fig.40. Fig.41. Detalii după restaurare

Fig.42. Piesa după restaurare

Fig.43. Caseta de protecție a cărții

Compoziția hârtiei cărților, a materialelor din care sunt realizate, natura factorilor cu care reacționează, determină felul, ritmul și durata proceselor de degradare. Toate elementele constitutive ale cărților (lemn, piele, metal, hârtie) își modifică starea de conservare, structura, compoziția, forma în decursul anilor, iar rezistența fizico-chimică se diminuează și devin mai fragile.

Temperatura are un rol hotărâtor în degradare, mărește rata reacțiilor chimice. Se produc la nivelul materialelor modificări dimensionale neegale datorită instabilității climatice. Aceste inegalități creează tensionări locale care duc la exfolieri ale pielii învelitorii, desprinderea și descleierea adezivului de lipire al acesteia, precum și la alte modificări.

Umiditatea crescută vine cu o serie de repercusiuni, înmoaie adezivul natural, scăderea ei apoi îl face să devină casant, să se brunifice, nemaiputându-și îndeplini funcțiile. Pierderea bruscă duce la crăparea materialului lemnos și la deformare.

Închizătorile din piele sunt prevăzute și cu metal care din cauza unei umidități peste limitele în care trebuie să se încadreze pentru metal 0-40%, duce la apariția compușilor de coroziune. O creștere bruscă are efect important în degradarea fotochimică și hidrolitică a pielii.

Acesta este tabloul celor care reacționează asupra cărților și al consecințelor înregistrate de acestea, care au dus la restaurarea acestui volum.

Această lucrare reprezintă al doilea subcapitol al Capitolul 4 „Restaurarea obiectelor de patrimoniu pe suport hârtie. Studii de caz” din teza de doctorat ”Contribuții la conservarea bunurilor pe suport organic din muzeele militare” pe care am susținut-o în anul 2024.

BIBLIOGRAFIE

Ciobanu, Maria, Negriu, Dorina, *Dicționar de motive și simboluri literare*, ASEM, Chișinău, 2005.

Ilie, Aurora, Florentina, *Respectarea principiilor de restaurare prin aplicarea minimei intervenții*, Buletinul Muzeului Militar Național Regele Ferdinand, Serie nouă 16-17, 2019, Editura Cetatea de Scaun Târgoviște, 2020.

Maria, Giurgica, *Estimarea legăturilor de hidrogen din suporturi colagenice prin spectroscopie NIR*, Restitutio, Buletin de conservare – restaurare, Nr.8, Editura Master Print, București, 2014.

Moldoveanu, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediția a 2 –a, Editura Centrul Pentru Formarea Educație Permanentă și Management în Domeniul Culturii, București, 2003.

RESTORATION OF A CULT BOOK

-abstract-

Key words: heritage, book, paper, restoration, conservation

This work presents a book volume that impresses with its beauty of execution, leather cover with decoration on both sides and a multitude of images. The recorded degradations were noticed on all components of the book, the volume going through the entire restoration process.